

„РАЗКЪСАНИ МРЕЖИ“ ОТ ЛЮБОМИР
ТЕНЕВ. С., БП, 1984, 175 с.

Само споменаването на името на този автор предизвиква у нас чувство на уважение. Свикнали сме да се възхищаваме от идейните, естетическите и професионално-критическите достойнства на Любомир Тенев, неведнъж сме се удивлявали на точните му и убедителни попадения. Той често ни е поразявал с дълбоко промислените си изводи, с неудържимия взрив на дълго събираната емоционална и интелектуална енергия. Достатъчно е само да споменим книгите „Конфликти и време“, „Драми, вещи, овеществяване“, „Пристанища за мигове“, „Срещи във вечерни часове“, „Маска и перо“, „Театрални светлини“, „Актьори и роли“, „Театър и действителност“. И ако сега признаваме, че „Разкъсани мрежи“ е една от най-сериозните му и съкровени книги, то тази оценка не е предизвикана от инерцията на навика или от юбилейна куртоазия — тази година бе чествуван 70-годишният юбилей на Любомир Тенев.

За разлика от повечето произведения на други изтъкнати наши театроведи, пък и литературни критици, „Разкъсани мрежи“ не обединява еклектично и случайно статии, рецензии, очерци и портрети, писани по различно време и по различен повод. Това е произведение, изстрадало от своя автор, създадено в името на промислена цел — да направи задълбочен анализ на най-добрите драматургични творби на Антон Страшимиров, Петко Ю. Тодоров, Пейо Кр. Яворов, Рачо Стоянов, Йордан Йовков, чрез който да се очертаят страни от народопсихологическия портрет на българина, да се разкрие конкретно-историческата и общочовешката обусловеност на конфликтите и техните измерения в съвременността, да се разгадаят мотивите на поведение на героите, да се достигне до най-съкровените безпокойства на писателите.

Изборът на автора за тази достойна творческа задача не е случаен. Пристрастията му са предизвикани от произведения, писани в началото на нашия век — време смутно, противоречиво и съдбовно за България. Безвъзвратно изчезват и последните останки от патриархалния живот, капитализмът все по-осезателно разкрива същността си, духовното небе над страната ни е помрачено, войните поставят на изпитание съвестта и морала,

общественото съзнание изживява криза, социалистическите идеи тревожат умове. Но дали епохата е единствената центроустойчива сила, която обединява драматургичните творби в „Разкъсани мрежи“? Тя е обективната основа на анализа, но свързващата идея е природата. Заобиколен от нея, българинът се учи от реда, който тя утвърждава, от правата, която дава и данъка, който взема, сравнява с нея своя живот. В анализите от „Разкъсани мрежи“ се оформят две разбирания за природата: като жизнена реалност — гори, поля, Балкан и като вътрешен човешки закон, който се противопоставя на външната принуда и фалшивия морал. Тези две разбирания за природата преминават по различен начин през пиесите на Антон Страшимиров, Петко Ю. Тодоров, Пейо Кр. Яворов, Рачо Стоянов, Йордан Йовков, оформяйки интересно идейно развитие, проследено от Любомир Тенев. Но ако трябва да определим по-точно предмета на изследователската страст на критика, тя е най-вече ценностната „природна“ скала като критерий, коректив или стимул за човешко поведение.

Неслучайно Любомир Тенев започва с Антон Страшимиров. При него природата и като реалност, и като вътрешна проекция в човешката душа е най-необузdana. Чрез задълбочено социално-художествено изследване на характерите на двамата главни герои от „Вампир“ — Малама и Динко (които са възплъщение на природната първичност) — критикът убедително внушава оригиналната си идея за единството на българина с природата, което се преобразува в непокорство, ерес, бунт, противопоставяне на всяка деформация на отношения и ценности. И това е естествено, защото природата моделира човека според своите закони, които са сурови, но справедливи и хармонични. Затова в някои от творбите дори се прокарва тезата, че човешкият идеал е съществим само сред природата. Въпреки възторжено отношение на Любомир Тенев към чувството на българина към природата, критикът не изпада в пантеистични увлечения. Той паралелно изследва и другата крайност, до която може да се достигне в следването на природните изисквания — индивидуализъм, отрицание на страстите, незачитане на природата на другите, задоволяване на естествена потребност чрез разрушение (Динко и Малама от „Вампир“ на Антон Страшимиров,

Живко от „Майстори“ на Рачо Стоянов). Така концепцията за природата като бунт, като дързост и смелост става основополагаща за Любомир Тенев. От нея тръгва той, за да я открие в романтично-метафоричния протест на Змея и Цена („Змейова сватба“ от П. Ю. Тодоров), в смисъла на дяволските перуники, с които Живко изписва олтарец, отричайки спокойното битово живуркане на своите съграждани („Майстори“ от Р. Стоянов). Разглеждайки пиесата на Рачо Стоянов, Любомир Тенев доказва как природата и жизнелюбивите ѝ принципи се разтварят в изкуството, за да се слеят те с красотата в „Албена“ на Йордан Йовков.

Но Любомир Тенев не спира дотук. На един първи пласт на съзнанието природата буди тревога, която може да бъде стихийна, но проникнала по-дълбоко, тя придобива конкретна обществена насоченост, носи елементи на осъзнатия гняв. Едва ли е случайно, че в драматургията основна конфликтующа сила срещу социалната несправедливост от началото на века са някои „природни“ нейни символи — вампирът („Вампир“ от А. Страшимиров), тилилейските усой („Змейова сватба“ от П. Ю. Тодоров). От една страна са егоизмът, безумието, страхът, ограниченията, а от друга — природата. И това противопоставяне Любомир Тенев открива дори в темпоралните и пространствени характеристики на творби като „Змейова сватба“, където волюнстта на природата, тихата есенна привечер в едно колибарско село някъде в Балкана контрастира на отношенията между хората. Тези наблюдения на критика не са обявени априорно, не са извлечени от изкуствени мисловни конструкции, а следват закономерно от задълбоченото изследване на противодействията в конфликтите на пиесите и на особеностите в характерите.

Интересни са и възгледите на Любомир Тенев в анализа на второто разбиране на природата, т. е. нейното разтваряне в човешката душа. В този пункт националната обременост на проблематиката се насита най-много с общочовешки елементи. Всеки, който живее близо до природата и е свикнал да чува гласа на законите ѝ, не може да потисне нейните пориви в себе си (Бистра от „Когато гръм удари, как ехото заглъхва“ на П. Кр. Яворов, Мила от „В полите на Витоша“ на П. Кр. Яворов, Албена от едноименната пиеса на Й. Йовков). Мисля, че това е най-интересната философска дилема, която очертава Любомир Тенев — може ли човек да бъде безразличен, събразявайки се с природните си копнежи? А от този въпрос следва и социалният акцент — какъв е характерът на обществото, което допуска противопоставяне на природните изисквания в обществените отношения? Тези възгледи намират най-ярка проява в анализа на най-добрата драматургична творба на Йордан Йовков „Албена“. Смятам, че няма да преувелича, ако определя това изследване като един от най-точните и дълбоки погледи, отправяни към произведението. Умението на критика до-

стига връхната си точка в критическите разсъждения, с които той успява да внуши дори атмосферата на пиесата, създавайки визуални и слухови образи, чрез които ни помага да видим грозната къща на Албена, да чуем шума от воденицата на Нягул. Любомир Тенев проследява трагическото раздвояване на героите, противопоставяйки ги на безвиновната вина на Албена. А това е природата, достигнала най-висшата си форма на изява — красотата. Възхищението на критика от волната и преобразяваща красота на Албена върви паралелно с тревогата му за хората, за обществото, което се страхува от природата и красотата, и в еснафската си ограниченост ги осъжда, като по този начин се саморазрушава.

Любомир Тенев винаги е бил привлечан от сложните, противоречиви, обхванати от страсти герои. И сега най-добрите страници на книгата са посветени на дисекцията на трагически раздвояваните персонажи, в които социалното и природното не се сливат в единство (Малама от „Вампир“ на А. Страшимиров, Живко от „Майстори“ на Р. Стоянов). В тези случаи анализът на критика е всеобхватен. Образът се разкрива чрез пресичането на различни линии — поведението на героя, неговият вътрешен мир, скритите му пориви, самооценката му, отношението на другите към него.

Обобщаващият извод на Любомир Тенев е категоричен. Природата е естественият порядък за българина, към който той се стреми в своя живот, тя е неговото друго Аз, но не и обетована земя („Змейова сватба“ от П. Ю. Тодоров), която да заглуши вътрешни или външни конфликти. Тя сочи верния път, изправя ни на крака, но оставя истинската борба за нас. Следването на собствената природа винаги трябва да става с неизбежната мисъл за природата на другите. И ето как критическото съчинение получава и правствени аспекти. То предизвиква интересни мисли за евентуални паралели между българския „природен“ бунт и романтичния протест на гордите Байронови герои („Манфред“) или на английските „езерни поети“ от края на XVIII и началото на XIX в.

Вярно е, че основната философска натовареност в „Разкъсани мрежи“ се носи от идеята за природата — в битя на българина, в неговата душа, в мечтите му, в светогледа му. Но Любомир Тенев обогатява тази проблематика. И този път безпогрешното му критическо око не подминава слабости, пък дори и на нашите класици — психологически необоснованите преходи на Страшимиров, липсата на нюанси в героите му, пропуски в „поетиката на действително“ при Йордан Йовков.

Законно място в книгата намират и въпросите от теория на драмата — специфика на съвременната пиеса, закономерности в драматургичната композиция и изграждането на характерите. Любомир Тенев прави интересни асоциации на основата на разглеждания материал, които ни отвеждат сред творбите на све-

товните класици и бъдат много мисли за връзката на нашите автори с всепризнати гении в драматургията (паралелът между „Ромео и Жулиета“ на Шекспир и „Полите на Витоша“ на Яворов).

При оценяването на „Разкъсани мрежи“ особено внимание заслужават подходът и стилът на Любомир Тенев. Смятам, че много-словие и жонглирането с думи, които рядко изразяват същностни мисли, са едни от най-големите слабости на театралната ни критика. Такива ненужни и нищо незнаещи съждения не могат да се открият в изследването. Особено силна страна на книгата е нейната наситеност с философско съдържание, което се отнася до вечно тревожащите ни въпроси за ценността на човешкия живот — така както те са осмислени и разгледани в драматургичните произведения. Любомир Тенев проявява удивителен усет при обединяването в единно цяло на привидно разнопосочните елементи, които стават предмет на многоотрапния му анализ. Критическата нишка преминава през поетиката на драмата, поднася интересни информативни моменти, проследява особеностите на характерите, търси подхода на авторите, вмък-ва реплики от пиесата, внушава атмосферата на отделни сцени, засяга професионални проблеми.

Определено смятам, че „Разкъсани мрежи“ ще заеме своето място в националната ни театрална критическа мисъл, като нов прочит на едни от най-добрите ни драматургични творби и като образец на формата и стила на критическите съждения на Любомир Тенев. Книгата е не само задълбочено професионално изследване, но и интересен народопсихологически портрет, направен въз основа на художествени произведения.

Кристина Патрашкова

„СТОЛИЦА НА ОЦЕЛЕЛИТЕ“ от ИВАН РАДЕВ.

Изд. на ОФ. С., 1984 г.

Към книги като „Столица на оцелелите“ от Иван Радев може да се погледне от различни ъгли. Защото и амбициите ѝ са в няколко посоки — публицистична, краеведска, историческа, литературна, социолопсихологическа и народоведска. Но няколко посоки, това още не значи разнопосочност. В случая — защото съществува здраво вътрешно единство както в концепцията на автора, така и в обективния характер на книгата. Но мисля, че ще срещнем, ако не поставим правилно ударението върху един от елементите от формулировката на този предмет — Търново от 1877—1879 г. като притегателен център за оцелелите представители на българската възрожденска интелигенция. Струва ми се, че акцентът пада не върху Търново, а върху понятието, пред-

ставено от трите думи „българска възрожденска интелигенция“; всяка от тях поема част от ударението. И понеже, както е добре известно, голямата част от възрожденската ни интелигенция се стреми към творческа изjava преди всичко в полето на книжовността, то закономерно е към „Столица на оцелелите“ да се тръгне първо от литературоведска гледна точка.

И така „литературно Търново“ през двете преломни години — 1877—1879. Но както страстно ни убеждава авторът на „Столица на оцелелите“, проблемът не е чак толкова частен. По това време всички пътища водят към Търново, тук са и четиримата големи сред оцелелите — Л. Каравелов, П. Р. Славейков, В. Друмев, Ст. Стамболиев. Около тях са и мнозина от другите: Св. Миларов, Ц. Гинчев, Др. Цанков, д-р П. Берон, Т. Шишков... Всички те са обладали не толкова от литературни, от творчески амбиции, привлича ги възрожденото отечество, на което Търново е най-яркият символ, изгаря ги желанието да участвуват в съграждането на свободна България. Още от времето на Панаисий, а дори и по-рано, българският книжовник стои начало не само на духовния, но и на обществения живот, той е духовен, но и политически водач. С възникването на държавните институции и партиите постепенно картината ще се промени, но в първите дни на свободата, когато Търново е „столица на оцелелите“, начело на обществен живот стоят първенците на литературата ни — Л. Каравелов, П. Р. Славейков. Световната история ни предлага малко примери за подобни републики на поетите. Доколкото все пак ги има, те винаги възникват след някоя голяма революционна промяна. И за съжаление никога на са дълговечни. Скоро и Търново ще престане да бъде „столица на оцелелите“, България няма да е република и ръководителите ѝ няма да пишат стихове. На преден план в обществения живот почват да излизат нови сили, нови хора, нови възгледи. По железните закони на историческото развитие свободният живот ще се окаже различен от мечтите на тези, които с пушка и перо са воювали за него.

Когато рисува първите дни на свободата, човек е подложен на изкушението да изчерпи картината с възторга и патоса, с гравидното и съзидателното. Ив. Радев не тръгва по този път. Той не се бои да навлезе в цялата обективна сложност на процесите, в техните светли и тъмни страни. Откриваме ги още в разнопосочните реакции на Освободителната война. Но два привидно лични събития — конфликтът, на който се спира авторът на „Столица на оцелелите“, изразяват най-пълно някои от основните противоречия на времето. Единият от тях е от епохата на освободителните борби, вторият ни представя достигащите гротескни измещения партизански ежиби в Княжеството и неслучайно той се родее с Алековия шедьовър. Става дума за процеса срещу Васил Друмев, сега вече митрополит Климент, който